

DOPRINOS LEKARA, FARMACEUTA, STUDENATA MEDICINE
I FARMACIJE U NOR NA DUŽNOSTIMA VAN SANITETA

Jaša ROMANO

O ulozi i doprinosu zdravstvenih radnika Jugoslavije u narodno-oslobodilačkom ratu objavljeno je više radova, ali u tim radovima se govori uglavnom o njihovom značaju u vezi sa zbrinjavanjem i lečenjem ranjenika i bolesnika, dok se ne pominje njihova uloga i doprinos po drugim, vrlo značajnim sektorima van sanitetske službe. Taj doprinos bio je u datim uslovima od posebnog značaja za organizaciju i razvoj narodno-oslobodilačke borbe u celini. Bez sumnje, doprinos bi bio znatno veći, kako po sektoru saniteta, tako i po drugim sektorima, da veliki broj zdravstvenih radnika nije stradao kao žrtve fašističkog terora i genocida.

U sledećem pregledu prikazaćemo broj žrtava fašističkog terora i genocida po pokrajinama i stručnim profilima (tabela 1):

Tabela 1.

Pokrajina	Lekari	Farmaceuti	Studenti		Svega
			medicines	farmacije	
Bačka	138	33	15	3	189
Banat	51	12	14		77
Baranja	4				4
Bosna i Hercegovina	40	19	17	3	79
Crna Gora	1		1		2
Hrvatska i Slavonija	122	41	34	6	203
Kosovo	2		1		3
Makedonija	4	5	3		12
Slovenija	12	1	3	2	18
Srbija	101	45	40	4	190
Srem	19	6	6		31
Svega	494	162	134	18	808

Prema podacima koje smo uspeli prikupiti, u NOR je stradalo 510 zdravstvenih radnika, i to: lekara 200, farmaceuta 33, studenata medicine 262 i studenata farmacije 15. Broj stradalih zdravstvenih radnika očito govori o njihovom masovnijem uključivanju u NOR. No, moramo naglasiti da je od navedenih 510 zdravstvenih radnika stradalo na sanitetskim dužnostima u NOV 210, dok su ostali stradali na dužnostima van saniteta, o kojima će biti kasnije govora.

O ulozi i doprinosu zdravstvenih radnika u vezi sa zbrinjavanjem i lečenjem ranjenika i bolesnika objavljeno je više radova, pa se na tome

mećemo zadržavati. U ovom radu biće govora o ulozi i doprinosu navedenih zdravstvenih radnika u NOR na dužnostima van saniteta, kao što su: učesće u organizovanju ustanka, u političko-pozadinskom radu, na komandnim, političkim i boračkim dužnostima u sastavu NOV. Sem toga, znatan broj zdravstvenih radnika bili su aktivni saradnici NOP, zbog čega su mnogi ubijeni od okupatora i domaćih izdajnika.

Zdravstveni radnici na dužnostima van saniteta bili su najvećim delom istaknuti predratni revolucionari, izgrađeni između dva svetska rata u revolucionarnom radničkom pokretu na fakultetima, robijašnicama, u redovima španske republikanske armije, itd. Stoga smatramo za potrebno da damo kratak prikaz o njihovom uključivanju u revolucionarni radnički pokret na medicinskim fakultetima, kao i o revolucionarnom radu onih koji su produžili s delovanjem po završetku studija.

Učešće zdravstvenih radnika u naprednom i revolucionarnom radničkom pokretu između dva svetska rata

Uključivanje zdravstvenih radnika u napredni i revolucionarni radnički pokret između dva svetska rata tesno je povezano za tri centra: Beogradski univerzitet, Zagrebačko sveučilište i Ljubljanski univerzitet, odnosno za medicinske fakultete u njihovom sastavu. Proces razvoja tog pokreta u navedenim centrima prošao je kroz nekoliko faza.

Na Beogradskom univerzitetu došlo je neposredno po završetku prvog svetskog rata, tj. 1919. g., do obnavljanja rada Kluba studenata socijaldemokrata koji je postojao i do rata. Posle Vukovarskog kongresa KPJ, Klub je promenio naziv u Klub studenata komunista, a u rukovodstvu Kluba su bili i medicinari Rade Vujović i Isak Alfandari. Kada je »Obznanom« bio zabranjen rad Kluba, dolazi ponovo do menjanja naziva u Udruženje studenata marksista koje je postojalo do šestojanuarske diktature, a od medicinara u rukovodstvu Udruženja bio je i medicinar Milovan Četković.

Napredni studenti Beogradskog univerziteta pronalazili su i druge oblike legalnog rada. Godine 1925. osnovano je udruženje »Progres« u koje su se aktivno uključili članovi KPJ i SKOJ. Među osnivačima Udruženja bili su i sledeći medicinari: Dragoslav Sandić, Miloš Pantić, Đorđe Stanković, David Naftali, Sima Tošić i Milosav Adamović. Te godine osnovana je i prva ilegalna partijska ćelija na Medicinskom fakultetu koja je brojala 7 članova, a krajem te godine i druga ćelija sa 4 člana.

Na Zagrebačkom sveučilištu grupa studenata pripadnika socijaldemokratske stranke osnovala je februara 1919. g. Udruženje akademske socijalističke omladine. Oktobra te godine iz sastava Udruženja izdvojili su se članovi KPJ i SKOJ i formirali Klub studenata komunista. Kada je »Obznanom« bio zabranjen rad Kluba, grupa studenata komunista formirala je terorističku organizaciju »Crvena pravda«. Međutim, rad toga Udruženja ubrzo je prestao donošenjem Zakona o zaštiti bezbednosti i poretka u državi. Ostali članovi zabranjenog Kluba studenata komunista osnovali su legalno udruženje pod nazivom »Galilejev klub« koji je produžio s radom rasformiranog Kluba studenata komunista. U rukovodstvu Galilejevog kluba bili su i sledeći medicinari: Ladislav Žimbek, Ivan Stevanović i Radivoje Savić. Klub je predstavljao legalnu tribinu za šire-

nje napredne ideologije putem predavanja (među predavačima bili su dr Pavle Gregorić i Miroslav Krleža). Međutim, već 1923. g. policijske vlasti su zabranile rad Kluba »zbog saradnje sa komunistima«.

Članovi rasformiranog Kluba produžili su sa revolucionarnim radom. Osnovali su Klub studenata marksista, u čijem sastavu je postojala studentska komunistička frakcija (KOSTURA) koju su sačinjavali članovi KPJ i SKOJ-a. Od medicinara u toj frakciji su bili: Zlata Miler, Mustafa Mujbegović, Miroslav Delić, Stjepan Policer i Jože Potrč. Zadatak Kluba je bio ideološko uzdizanje članova putem predavanja, kao i njihovo aktivno uključivanje u Savez radničke omladine i sindikata. U toku 1925. g. formirane su gotovo na svim fakultetima marksističke grupe, čiji sekretari su bili povezani sa sekretarom MK KPJ Zagreb.

Ljubljanski univerzitet formiran je neposredno po završetku prvog svetskog rata i u njegovom sastavu postojao je Medicinski fakultet koji je imao samo nekoliko prvih semestara, pa je zato znatan broj Slovenaca studirao u Zagrebu. Najveći broj studenata medicine koji su studirali u Ljubljani i Zagrebu bili su članovi udruženja »Triglav« koji je propagirao slovenački nacionalizam. To je bio razlog što do šestojanuarske diktature nije bio uključen u revolucionarni radnički pokret veći broj studenata Slovenaca.

Prvi marksistički kružok formiran je na Ljubljanskom univerzitetu 1919. g. i on je preformiran sledeće godine u Klub studenata komunista. Kada je »Obznanom« bio zabranjen rad Kluba, njegovi članovi osnovali su udruženje »Vstanje« koje je produžilo s programom rada Kluba studenata komunista. Godine 1924. policijske vlasti su zabranile rad tog udruženja, pa je usledilo formiranje legalne organizacije naprednih studenata — Kluba studenata marksista. Najaktivniji u tom Klubu bio je medicinar Maks Strmecki koji je kao komunista osuđen od suda za zaštitu države na 7 godina robije.

I rad tog Kluba, kao i istoimenih klubova na Beogradskom univerzitetu i Zagrebačkom sveučilištu, bio je zabranjen šestojanuarskom diktaturom. Predstavnici sva tri kluba izdali su u vezi sa zabranom rada zajednički proglas kojim se raskrinkava pozadina diktature i poziva omladina da formira organizacije pod rukovodstvom KPJ koje će se boriti protiv diktature.

Međutim, diktatorski režim delovao je vrlo brzo: usledilo je masovno hapšenje pripadnika naprednog i revolucionarnog radničkog pokreta, rasformiranje naprednih organizacija kao uporišta toga pokreta, a posebno ilegalnih organizacija KPJ i SKOJ-a. U cilju onemogućavanja ponovnog političkog organizovanja studenata, donet je jula 1930. Zakon o univerzitetima, kojim se dozvoljava osnivanje isključivo stručnih studentskih udruženja.

Usledio je period, gotovo, potpunog prestanka rada partijskih organizacija na univerzitetima. Komunističkoj partiji Jugoslavije zadat je, u celini, težak udarac. Najveći broj njenih rukovodilaca bio je uhapšen i nalazio se na robiji, a mnogi su ubijeni.

Počev od 1932. g. KPJ se postepeno oporavlja i konsoliduje. Usledio je proces osnivanja novih partijskih organizacija i na univerzitetima. U tom periodu napredni studenti primenjuju nove oblike revolucionarnog rada unutar legalnih stručnih udruženja. Otpočela je borba oko pre-

uzimanja rukovodstva u stručnim udruženjima od strane naprednih studenata, kao i za omasovljavanje naprednih studenata u tim udruženjima. Sve je veći broj studenata istaknutih revolucionara, među kojima je bilo i medicinara.

Na Medicinskom fakultetu u Beogradu isticali su se revolucionarnim radom: Pavle Pap, Milutin Zečević, Momčilo Katanić, Mika Mitrović, a nešto kasnije, Moma Marković, Vladimir L. Popović, Osman Karabegović, Gojko Nikoliš i dr. Na tom Fakultetu formirana je 1935. skojev-ska organizacija koja je imala skojevski Komitet. Kada je po direktivi CK KPJ došlo do raspuštanja skojevskih organizacija, na Medicinskom fakultetu je oformljena partijska ćelija, a za sekretara je izabran Osman Karabegović. Ubrzo su uspeli studenti levičari da preuzmu upravu u Udruženju medicinara, kao i u Menzi medicinara.

Istovremeno je došlo i na Zagrebačkom sveučilištu do reaktiviranja naprednog i revolucionarnog radničkog pokreta. Studenti levičari pronalaze nove, legalne forme delovanja. Godine 1931. osnovali su Studentski sociološki klub koji je odigrao značajnu ulogu u okupljanju naprednih studenata. Jedan od osnivača Kluba bio je medicinar Arso Škatarić. U Klubu su organizovana predavanja, koja su držali, najvećim delom, istaknuti marksisti. Na inicijativu Kluba došlo je do osnivanja prve marksističke grupe studentica, u koju su bile uključene medicinarke Olga Maček i Rut Lederer. Rad Kluba zabranile su policijske vlasti marta 1933. g.

Istovremeno je došlo do formiranja komunističkih grupa, gotovo, na svim fakultetima, a njihov rad je objedinjavalo Centralno veće sa sekretarijatom od 3 do 5 članova. U sekretarijatu su bili 1933/34. g. medicinar Osman Karabegović (do progona iz Zagreba) i Savo Zlatić. Osnivači komunističke grupe na Medicinskom fakultetu su bili: Ozren Novosel, Arso Škatarić, Miomir Savić i Mirko Tomić. Po direktivi CK KPJ komunističke grupe preformirane su 1934. g. u skojevske organizacije.

Od posebnog značaja za omasovljenje naprednog pokreta na Zagrebačkom sveučilištu bilo je osnivanje udruženja »Svjetlost« (1935) koje je delovalo pod parolom »širenje opće naučnih saznanja među studentima i popularizacija moderne tekovine nauke«. Udruženje je imalo na Medicinskom fakultetu »Sekciju za socijalnu medicinu«. U rad Udruženja bili su uključeni članovi KPJ i SKOJ-a. Policijske vlasti koje su bile upoznate s naprednim delovanjem Udruženja uporno su zahtevale od Rektorata da zabrani njegov rad, a što je ovaj i učinio 1939. g.

Od 1935. otpočelo je skojevsko rukovodstvo na Sveučilištu izdavanjem naprednog studentskog lista »Novi student«, preko kojeg je javnost bila upoznavana s teškim uslovima života i studija studenata, kao i s raznim nepravilnostima na Sveučilištu. U redakciji lista bili su i sledeći medicinari: Mirko Tomićić, Ivan Kralj, Savo Zlatić i Ivan Rukavina.

Po direktivi KPJ osnovano je u Zagrebu 1936. g. Društvo za prosvjetu žena, a jedan od osnivača bila je i dr Pava Jajac, član KPJ. Društvo je izdavalo list »Ženski svijet«, a u redakciji lista bile su medicinarke Slava Očko i Ivanka Muačević.

Nakon prestanka rada skojevske organizacije, grupa studenata revolucionara, među kojima su bili i medicinari Ozren Novosel, Ivan Kralj, Bogoslav Kadić i Miomir Savićević, održala je 1937. g. sastanak na kojem

je odlučeno da se oformi Akcioni odbor hrvatskih studenata levičara, a za predsednika je izabran Bogoslav Kadić. U Akcioni odbor su ušli predstavnici tzv. fakultetskih odbora koji su formirani umesto dotadašnjih skojevskih organizacija. Osnovni zadatak Akcionog odbora bio je da preko fakultetskih odbora preuzmu studenti levičari uprave u postojećim stručnim udruženjima. Već 1938. g. medicinari levičari uspeli su preuzeti upravu u Udruženju medicinara.

Po direktivi Partije izvestan broj članova KPJ i SKOJ-a bio je uključen od 1937. g. u rad organizacije »Seljačko kolo«, čiji je zadatak bio »kulturno i ekonomsko unapređenje sela«. Od medicinara aktivno su delovali u toj organizaciji Ivanka Muačević, Zaga Umičević, Lucija Borjan, Grujica Žarković i dr.

U cilju objedinjavanja rada fakultetskih partijskih ćelija doneta je odluka da sekretari ćelija uđu u Sveučilišno partijsko rukovodstvo koje je imalo i svoj Biro. U sastav Biroa ušli su medicinari Savo Zlatić, posle njega Ivan Rukavina (po povratku iz Španije), a zatim Mirko Tomićić.

Međutim, u pojedine partijske ćelije uspeli su se infiltrirati frakcionaški elementi, pa je CK KPH doneo odluku da se raspuste sve partijske ćelije na fakultetima i formirana je partijska komisija koja je trebalo da proveri svakog člana i isključi frakcionaše. Od medicinara u Komisiju je ušao Vicko Raspor koji je izabran i u novi sveučilišni partijski Biro. Komisija je donela odluku da se u novoformiranu partijsku ćeliju na Medicinskom fakultetu prime sledeći članovi: Bogoslav Kadić, Vicko Raspor, Ivan Kralj, Mirko Tomićić, Ozren Novosel, Laza Jovanović, Ivanka Muačević, Branko Cvitanović, Marjan Đanešić, Zaga Umičević, Marija Novak, Ivan Siročić, Ivan Brodarac i Ivan Fras.

I na Ljubljanskom univerzitetu nakon šestojanuarske diktature prestao je, gotovo, svaki revolucionarni rad zbog masovnog hapšenja naprednih studenata, posebno članova KPJ i SKOJ-a. Do formiranja novih partijskih ćelija na fakultetima došlo je počev od 1932. g. Na inicijativu PK KPJ Slovenije, studenti levičari otpočeli su sa izdavanjem ilegalnog časopisa »Rdeći signali«, a sem toga uspeli su preuzeti uredništvo i legalnog univerzitetskog časopisa »Akademski glas«. Godine 1934. pobeđila je lista levičara na izborima za novu upravu Društva medicinara, a za predsednika je izabran Sergej Krajger.

Od posebnog značaja bio je uspeh levičara u studentskom udruženju »Ttriglav« i njihova pobjeda na izborima za novu upravu. Stoga su policijske vlasti zabranile 1937. daljnji rad tog udruženja, pa su studenti levičari osnovali novo, legalno udruženje pod nazivom »Novi Triglav«, u kojem je bilo oko 60 članova KPJ i SKOJ-a.

Po direktivi Partije veći broj članova KPJ i SKOJ-a aktivno je delovao u raznim radničkim udruženjima, a posebno u sindikalnoj organizaciji »Jugoslovenska strukovna zveza«. Od medicinara najaktivniji u revolucionarnom pokretu u tom periodu su bili: Sergej Krajger, Blažo Rek, Mirko Bagar, Vera Šlander, Drago Flis, Anton Čokan, Jože Zajc, Martin Hanc, Miloš Debavec, Janez Magister, Jože Tovornik i Konstantin Nahtigal. Od studenata Slovenaca koji su studirali na Medicinskom fakultetu u Zagrebu isticali su se: Branko Šalamun, Janko Vrabič, Vinko Železnikar i Dušan Mravljak.

O aktivnosti medicinara u revolucionarnom radničkom pokretu govori i podatak da je veći broj bio uključen u partijska rukovodstva na Beogradskom i Ljubljanskom univerzitetu, kao i na Zagrebačkom sveučilištu. Pomenućemo neke od njih:

Na Beogradskom univerzitetu: Pavle Pap, Osman Karabegović, Moma Marković, Jovo Kapičić, Vladimir L. Popović, Jovan Šerbanović, Milija Stanišić i dr.

Na Zagrebačkom sveučilištu: Arso Škatarić, Bogoslav Kadić, Savo Zlatić, Mirko Tomičić, Vicko Raspor, Slava Očko i dr.

Na Ljubljanskom univerzitetu: Sergej Krajger, Mirko Bagar, Drago Flis, Vera Šlander, Jože Zajc i dr.

Na Zagrebačkom i Beogradskom farmaceutskom fakultetu bio je manji broj članova KPJ i SKOJ-a, ali je među studentima bio veći broj simpatizera naprednog i revolucionarnog radničkog pokreta. Prema podacima koje smo uspjeli prikupiti, članovi KPJ na Fakultetu u Zagrebu bili su: Olga Vrabič, Rahela Albahari, Blažo Jovanović-»koza«, Vera Klajn i Zlatko Turić, dok su članovi SKOJ-a bili: Vera Gspan, Mirjam Ferera i Vladimir Posavec. Na Fakultetu u Beogradu koji je osnovan nekoliko godina pred rat član KPJ je bila Olga Golović, a članovi SKOJ-a su bili: Veljko Rađenović, Mičo Bastaja, Rea Almozlino i dr.

Najveći broj studenata koji su u vreme studija bili uključeni u revolucionarni radnički pokret, odnosno bili članovi KPJ i SKOJ-a, nastavili su po završetku studija da deluju u Pokretu. Pomenućemo neke od njih po pokrajinama:

U Srbiji: dr Milosav Adamović, dr Milo Bošković, dr Borislav Božović, dr Velizar Kosanović, dr Vojislav Lalević, dr Gojko Nikoliš, dr Nenad Parenta, dr Dejan Popović, dr Olga Dedijer-Popović, dr Ružica Rip i dr. Grupa lekara u Beogradu, članovi KPJ, formirala je poseban aktiv 1939. g. koji je bio zadužen za skrivanje i lečenje obolelih članova KPJ i SKOJ-a, kao i onih koji su bili povređeni u demonstracijama protiv državnog režima. U aktiv su bile uključene: dr Ružica Rip, dr Olga Dedijer-Popović, dr Julka Bogičević i dr. Po direktivi CK KPJ, dr Milo Bošković organizovao je u svom stanu ilegalnu partijsku štampariju, a dr Marko Anaf posebno sklonište za skrivanje ilegalaca i partijskog materijala.

U Hrvatskoj vrlo značajnu ulogu u širenju revolucionarnog pokreta odigrala je grupa lekara, članova KPJ i simpatizera na službi u Higijenskom zavodu u Zagrebu. U toj ustanovi postojala je od 1927. g. partijska ćelija, čiji sekretar je bio dr Pavle Gregorić, a po njegovom hapšenju dr Arso Škatarić. U toj grupi bili su još: dr Miloš Aranicki, dr Dora Filipović, dr Frane Kordić i dr Fedor Mikič. Postojala je i grupa simpatizera koja je prikupljala Narodnu pomoć, skrivala ilegalce, rasturala letke, izrađivala lažne legitimacije i pasoše i dr. U toj grupi su bili: dr Aleksandar Koharević, dr Zlatko Sremac, dr Nikola Černozubov, dr Nikola Nikolić i dr.

U Pokrajinskom odboru Narodne pomoći bili su od lekara dr Šilović i dr Mirko Tomičić.

U sastavu Higijenskog zavoda postojalo je pred rat i Seljačko sveučilište koje je organizovalo predavanja po selima. Među predavačima bili su i napredni lekari koji su putem predavanja širili socijalističku ideologiju. Sveučilište je izdavalo i časopis »Narodni napredak«, u kojem

su saradivali dr Arso Škatarić, dr Ernest Grin, dr Josip Rasuhin, dr Drago Hloupek i dr.

U toku 1939 i 1940. godine značajnu ulogu u širenju naprednog pokreta odigrala je Škola narodnog zdravlja u Zagrebu koja je organizovala posebne kurseve iz oblasti vitalne statistike za napredne učitelje. Rukovodilac kurseva bio je dr Fedor Mikič. Na kursovima je obrađivan i program iz marksističkog obrazovanja, a u realizaciji tog programa učestvovao je dr Jože Potrč, dok je vezu sa zagrebačkom partijskom organizacijom održavao dr Savo Zlatić.

Pred drugi svetski rat osnovano je u Zagrebu »Udruženje univerzitetski obrazovanih žena«, u kojem je vrlo aktivno delovala dr Elza Kiršl-Karanfilović. Po dolasku ustaša na vlast organizacija je predstavljala osnov ilegalne organizacije AFŽ.

U 1940. godini formirane su u Zagrebu dve partijske ćelije čiji članovi su bili intelektualci. U jednoj ćeliji su bili sledeći lekari, odnosno farmaceuti: dr Ozren Novosel, dr Srećko Šilović, dr Savo Zlatić i mr ph. Zlatko Turić. Po direktivi Partije, članovi te ćelije delovali su u raznim stručnim udruženjima raskrinkavajući ustašku politiku i okupljali simpatizere naprednog pokreta. Članovi druge partijske ćelije bili su nastavnici sa Fakulteta i stoga je nosila naziv »Sveučilišna ćelija«. Sa Medicinskog fakulteta u toj ćeliji su bili dr Juraj Bocak i dr Ivica Pavletić. Ta ćelija je ilegalno delovala za sve vreme trajanja rata i zadatak joj je bio da prikuplja sanitetski materijal, hranu i dr. za potrebe NOV.

Na teritoriji Hrvatske i Dalmacije bilo je istaknutih revolucionara između dva svetska rata i u drugim mestima: dr Dragoslav Drakulić (Karlovac), dr Lavoslav Kraus i dr Frane Kordić (Osijek), dr Ernest Grin (Vukovar), dr Orest Žunković (Hvar), dr Ivan Sobol i dr Ante Sobol (Crikvenica) i dr.

U Bosni i Hercegovini bio je do drugog svetskog rata mali broj lekara i farmaceuta, ali je i među njima bilo istaknutih revolucionara: dr Mladen Stojanović (Prijedor), dr Salamon-Moni Levi (Travnik), dr Safet Mujić (Mostar), dr Mustala Mujbegović i mr ph. Rahela Albahari (Tuzla), dr Margita Hercl i dr Danica Perović (Banjaluka), mr ph. Zlatko Turić (Bos. Petrovac).

U Crnoj Gori bio je pred rat mali broj istaknutih lekara revolucionara. Doista, među lekarima Crnogorcima bio je veći broj istaknutih revolucionara, ali su oni do rata živeli u drugim pokrajinama (dr Vojislav Lalević, dr Milo Bošković, dr Milutin Zečević, dr Jovo Bijelić, dr Miomir Savić, dr Arso Škatarić i dr.). Od farmaceuta posebno treba istaći mr ph. Bogdana Vujoševića, apotekara iz Ulcinja, koji je učestvovao u formiranju Komunističke partije u Crnoj Gori neposredno po završetku prvog svetskog rata i koji je produžio s revolucionarnim radom sve do pogibije 1944. g.

U Vojvodini bilo je između dva svetska rata mali broj istaknutih revolucionara lekara: dr Adolf Singer (Subotica), dr Aleksandar Štajnfeld (Sombor), dr Farkić (Melenci) i dr Ištvan Gere (Senta).

Uslovi za zapošljavanje mladih lekara između dva svetska rata bili su vrlo teški, pa je 1933. g. pokrenuta ideja o osnivanju Sindikata lekara. Međutim, rad Sindikata nije dao željene rezultate sve do 1940. godine, tj. dok u rukovodstvo nisu ušli članovi KPJ i drugi napredni lekari: dr

Simo Milošević, dr Dejan Popović, dr Ružica Rip, dr Petar Dragović, dr Velizar Kosanović, dr Marko Anaf, dr Boško Vrebalov, dr Nenad Parenta, dr Miloš Pantić, dr Adolf Singer, dr Radivoje Savić, dr Lavoslav Kraus i drugi.

O ulozi koju su odigrali zdravstveni radnici u revolucionarnom radničkom pokretu između dva svetska rata, naročito počev od 30-te godine, govore sledeći podaci:

1. Veći broj zdravstvenih radnika bio je zadužen odgovornim partijskim dužnostima:

U Srbiji: dr Teodor Borocki (član MK KPJ Beograd), dr Dragutin Mišović (član OK KPJ Čačak i član PK KPJ za Srbiju), dr Blagoje Nešković (član Biroa PK KPJ za Srbiju), dr Miloš Pantić (član PK KPJ za Srbiju), dr Nenad Parenta (član OK KPJ Beograd), dr Milutin Zečević (član OK KPJ Beograd), kao i medicinari: Vera Blagojević (član OK KPJ Šabac), Draža Marković (član MK KPJ Beograd), Moma Marković (član PK KPJ za Srbiju), Mika Mitrović (član OK KPJ Šabac), Vladimir Popović (član PK SKOJ za Srbiju i kandidat za člana CK KPJ).

U Hrvatskoj: dr Pavle Gregorić (član CK KPH), dr Moni Levi (član MK KPJ Zagreb), dr Stjepan Policer (član Kotarskog komiteta KPH Osijek), dr Dragutin Drakulić (član OK KPH Karlovac), dr Ozren Novosel (na radu u tehničkoj službi MK KPH Zagreb), dr Mirko Tomičić (član PK SKOJ-a za Hrvatsku), dr Savo Zlatić (član MK KPH Zagreb i član Biroa PK SKOJ-a za Hrvatsku), kao i medicinari: Pavle Pap (član CK KPJ), Vicko Raspor (član PK SKOJ-a za Hrvatsku), Ivan Rukavina (član Biroa PK SKOJ-a za Hrvatsku), Marija Novak-Tomaseo (član OK SKOJ-a za severnu Dalmaciju i član MK KPH Šibenik).

U Bosni i Hercegovini: dr Safet Mujić (član MK KPJ Mostar), kao i medicinari: Osman Karabegović (sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu), Hajnrih Fertig (član MK KPJ Sarajevo).

U Sloveniji: Sergej Krajger (instruktor CK KP Slovenije), Maks Strmečki (sekretar OK KPS za Posavje), Blaž Rek (član OK KPS za Celje), Vera Šlander (član OK KPS Celje).

U Vojvodini: dr Ištvan Gere (član MK KPJ Senta), Klara Feješ (član OK SKOJ-a Kikinda), Stevan Jovanović (član PK SKOJ Vojvodina).

U Makedoniji: medicinar Borko Talevski (član MK KPJ Prilep).

U Kosovu: medicinar Ali Šukri (sekretar MK KPJ Kosovska Mitrovica i član Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju).

2. Kao pripadnici revolucionarnog radničkog pokreta osuđeni su sledeći zdravstveni radnici na robiju od suda za zaštitu države: dr Pavle Gregorić, dr Salamon-Moni Levi, dr Mirko Tomičić, dr Ištvan Gere, dr Miroslav Dajč, dr Ružica Rip, dr Franjo Kordić, dr Stjepan Policer, dr Orest Žunković, dr Klara First, kao i medicinari: Pavle Pap, Ivanka Muačević-Nikoliš, Sergej Krajger, Maks Strmečki, Hajnrih Fertig, Mira Kajzer-Carin, Moma Marković, Vera Šlander, Aleksandar Štajnfelđ, Ali Šukri i dr.

3. U redovima španske republikanske armije borilo se 16 lekara i farmaceuta i 8 medicinara: dr Imre Ber, dr Karlo Bernardi, dr Adela Bohunicki, dr Milovan Četković, dr Nada Dimitrijević-Nešković, dr Đura Mešterović, dr Aleksandar Mezić, dr Dobrisava Šiljak-Mezić, dr Blagoje Nešković, dr Karlo Fodor, dr Saša Gorijan, dr Teodor Balk, dr Gojko Ni-

koliš, dr Edita Jungerman, dr Volf Jungerman, dr Grujo Petrović, mr ph. Nedeljko Branković, Olga Dimitrijević-Belović, Dragoslav Jovanović, Vladimir Majder-Kurt, Stevan Milić, Kornelija Sende Popović, Vladeta Popović-Pinecki, Vladimir L. Popović i Ivan Rukavina.

4. U cilju onemogućavanja delovanja revolucionara, kao i njihovih simpatizera, državni režim je formirao koncentracione logore za njihovo interniranje. Od zdravstvenih radnika bili su internirani: dr Milutin Zečević, dr Mirko Jankov, dr Mihajlo Laković, dr Miloš Pantić, dr Dragoljub Sandić, dr Dragoslav Jovanović, mr ph. Bogdan Vujošević, medicinar Mirko Bagat i dr.

Iz napred navedenih podataka se vidi da je bio među zdravstvenim radnicima veliki broj istaknutih revolucionara koje je Partija pripremala za sudbonosne događaje koji su usledili fašističkim napadom na Jugoslaviju. Zahvaljujući tome, oni su dali značajan doprinos u oslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije.

Učešće, uloga i doprinos zdravstvenih radnika u NOR-u

Doprinos zdravstvenih radnika u NOR-u na zbrinjavanju i lečenju ranjenika i bolesnika bio je od ogromnog značaja, o čemu svedoči i visoko priznanje koje je dobila sanitetska služba — Orden narodnog heroja Jugoslavije. Međutim, i doprinos toga kadra na raznim drugim dužnostima, o čemu se vrlo malo piše, bio je vrlo značajan za organizaciju i razvoj narodnooslobodilačke borbe. To su bili vrlo teški i odgovorni zadaci koje je Partija poverila većem broju zdravstvenih radnika, istaknutim revolucionarima iz predratnog perioda. Navešćemo samo jedan podatak.

Od ukupnog broja stradalih lekara, farmaceuta, studenata medicine i farmacije, na sanitetskim dužnostima u NOV je stradalo oko 42%, a na dužnostima van saniteta oko 58%. Te dužnosti koje je partijsko i vojno rukovodstvo poverilo zdravstvenim radnicima, iako je za sanitetsku službu nedostatak stručnih kadrova predstavljao težak problem za sve vreme trajanja rata, bile su u datim uslovima od prioritarnog značaja za organizaciju i dalji razvoj narodnooslobodilačke borbe. Mnogi od tih zdravstvenih radnika su obavljali već na početku ustanka odgovorne partijske dužnosti. Pomenućemo neke od njih:

Lekari: dr Dragutin Drakulić (član OK KPH Karlovac), dr Safet Mujić (član Oblasnog komiteta KPJ za Hercegovinu), dr Ištvan Gere (član MK KPJ Senta), dr Nenad Parenta (član OK KPJ Beograd), dr Adolf Singer (član MK KPJ Subotica), dr Bata Tirić (član MK KPJ Šabac), dr Mirko Tomičić (član OK KPH Zagreb), dr Boško Vrebalov (član OK KPJ Požarevac), dr Milutin Zečević (član OK KPS Beograd) — svi su poginuli u NOR, a od preživelih: dr Pavle Gregorić (član CK KPH), dr Dragoslav Jovanović (sekretar OK KPJ Kruševac), dr Blagoje Nešković (sekretar PK KP Srbije i član CK KPJ), dr Jože Potrč (član CK KP Slovenije), dr Savo Zlatić (sekretar OK KPH Karlovac).

Medicinari: Vera Blagojević (član OK KPJ Šabac), Nikola Đurić (sekretar OK SKOJ-a Cetinje), Klara Feješ (član PK KPJ za Vojvodinu), Jovan Jančićević (član Sreskog komiteta KPJ Orašac), Milan Janković (član OK KPJ Čačak), Stevan Jovanović (član OK KPJ za južni Banat),

Rajko Lavadinov (član OK SKOJ-a za severni Banat), Karolj Levi (član MK KPJ Senta), Đorđe Lompar (član MK KPJ Cetinje), Ružica Milovanović (član Sreskog komiteta KPJ Jagodina), Mika Mitrović (član OK KPJ Šabac), Ilija Nešin (sekretar OK SKOJ-a za južni Banat), Pavle Pap (član CK KPJ), Novica Perović (član Sreskog komiteta KPJ Bijelo Polje), Milić Radovanović (član OK KPJ i sekretar OK SKOJ-a Arandelovac), Blaž Rek (član OK KP Slovenije Celje), Milivoje Stojković (član Sreskog komiteta KPJ Mladenovac i član OK KPJ Mladenovac), Slavče Stojmenov (član OK KPJ Stip), Maks Strmečki (sekretar OK KP Slovenije za Posavlje), Jovan Šerbanović (član OK KPJ Požarevac), Vera Šlander (na radu u tehnici PK KP Slovenije), Borko Talevski (član PK KPJ za Makedoniju), Radmila Trifunović (partijski instruktor pri OK KPJ za moravski okrug), Vera Šlander (član PK KP Slovenije za severnu Štajersku), Magda Vrhovnik (na radu u tehnici pri CK KP Slovenije) — svi su poginuli u NOR, a od preživelih: Jovan Cekić (član OK KPJ Aleksinac), Jovo Kapičić (član OK KPJ Cetinje), Osman Karabegović (član PK KPJ za BiH), Sergej Krajger (sekretar PK KP Slovenije za Štajersku), Draža Marković (član OK KPJ Mladenovac), Moma Marković (organizacioni sekretar PK KPJ za Srbiju), Olga Milutinović (sekretar OK KPJ Kraljevo), Boro Moračić (član Sreskog komiteta KPJ Priština), Vladimir L. Popović (kandidat za člana CK KPJ), Vicko Raspor (član PK SKOJ-a za Hrvatsku), Ivan Rukavina (član Vojnog komiteta pri CK KPH), Ali Šukri (član Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju), Marija Novak-Tomaseo (član MK KPH Šibenik i član OK SKOJ-a za severnu Dalmaciju).

Navedeni podaci o odgovornim partijskim dužnostima većeg broja zdravstvenih radnika objašnjavaju povod odluke KP da se oni rasporede na dužnosti van saniteta, kao što su: organizacija ustanka, političko-pozadinski rad na terenu, komandne, političke i boračke dužnosti u sastavu NOV. Sem toga, veliku pomoć narodnooslobodilačkoj borbi ukazali su brojni zdravstveni radnici koji su se aktivno uključili u NOP.

a) Učesnici u organizovanju ustanka

Na savetovanju CK KPJ koje je održano početkom maja 1941. (»Majsko savetovanje«) doneta je odluka o nastavljaju borbe protiv okupatora. Data je direktiva da istaknuti predratni revolucionari odu na teren na kojem su i do rata delovali u cilju organizovanja priprema u narodnim masama za predstojeći opštenarodni ustanak. Trebalo je sprovesti mobilizaciju narodnih masa za predstojeći ustanak, koje će biti uključene u datom momentu u sastav borbenih jedinica — partizanske odrede, organizovati prikupljanje oružja i sanitetskog materijala, kurseve za obuku u rukovanju oružjem i kurseve prve pomoći. Među upućenima bio je i znatan broj zdravstvenih radnika. Pomenućemo neke koji su se naročito istakli u izvršavanju navedenih zadataka u pojedinim mestima, odnosno teritorijama:

U Srbiji: dr Blagoje Nešković i dr Milenko Hadžić (Svrljig), dr Miloš Pantić i dr Dimitrije Pitović (Valjevo), dr Momčilo Katanić (Čačak), dr Radivoje Savić (Knjaževac), dr Boško Vrebalov (Požarevac), dr Dragoslav Jovanović (Kruševac), dr Gojko Nikoliš (Kraljevo), kao i medicinari: Solomon Anaf, Vera Miletić, Sima Simić i Moma Marković (Požare-

vac), Vera Blagojević i Mika Mitrović (Šabac), Miodrag Čajetinac (Kruševac), Jovan Janičijević (Smederevo), Milan Janković i Miroljub Matijević (Čačak), Laza Mićunović, Jovan Milosavljević, Nada Naumović i Anđelka Nedeljković-Milosavljević (Kragujevac), Arandjel Patlidžanović (Negotin), Milić Radovanović (Arandelovac), Milivoje Stojković (Grocka), Jovan Šerbanović (Žagubica), Radmila Trifunović (Žabari), Draža Marković (Sopot), Nadežda Vilimanović-Janković (Atenica), Ružica Milovanović i Ratomir Ristić (Jagodina).

Od učesnika u organizovanju ustanka stradali su dr Radivoje Savić (umro 25. II 1945. u logoru u Dahau) i Vera Blagojević (Gestapo je streljao 18. III 1942. kod Šapca). Ona je proglašena za narodnog heroja Jugoslavije, kao i Moma Marković koji je preživeo rat. Ostali učesnici (od kojih je najveći broj stradao) prešao je u toku rata na druge dužnosti (pozadinsko-političke, komandne i političke u sastavu NOV, i dr.) i o njima će biti kasnije govora.

U Hrvatskoj su uslovi za organizovanje ustanka bili izuzetno teški, i to tim više što su ustaše veliki broj istaknutih revolucionara internirali u logor u Kerestincu i pobili. No, i pored svih represalija koje su ustaše preduzeli, izvestan broj revolucionara, među kojima je bilo i zdravstvenih radnika, učestvovao je u pripremama i organizovanju ustanka. U cilju pomaganja u organizovanju ustanka u Hrvatskoj, CK KPJ je uputio medicinara Vladimira Popovića u sastav CK KPH.

Na početku ustanka formiran je pri CK KPH Vojni komitet, u čijem sastavu je bio i medicinar Ivan Rukavina. Do napuštanja Zagreba Rukavina je bio jedan od organizatora udarnih grupa u Zagrebu. Značajnu ulogu na početku ustanka odigrao je i medicinar Ivo Brodarac koji se povezao s jednim domobranskim oficijom preko koga je dobijao eksploziv i naoružanje.

U cilju organizovanja ustanka, CK KPH je uputio dr Pavla Gregorića u Slavoniju, medicinara Pavla Papa u Split i Ivana Rukavinu u Korčulu. Na teritoriji Karlovca delovali su dr Dragutin Drakulić i dr Savo Zlatić, a na teritoriji Šibenika medicinar Vladimir Peran (poginuo u toku rata na komandnoj dužnosti). Pavle Pap je uhvaćen od italijanskih fašista 15. VIII 1941. i streljan u Skradinu — proglašen za narodnog heroja Jugoslavije. Za narodnog heroja je proglašen i dr Pavle Gregorić koji je preživeo rat. O ostalim učesnicima u organizovanju ustanka (od kojih su Vladimir Peran, Vladimir Popović i Ivan Rukavina proglašeni za narodne heroje) biće kasnije govora u vezi s dužnostima koje su obavljali u toku rata.

U Bosni i Hercegovini u organizovanju ustanka učestvovali su sledeći zdravstveni radnici: dr Mladen Stojanović (na teritoriji Bosanske krajine), dr Safet Mujić (na teritoriji Mostara), dr Moni Levi (na teritoriji Drvara), kao i medicinari: Osman Karabegović (na teritoriji Bosanske krajine), Enes Orman (na teritoriji Konjica), Zaga Umičević (na teritoriji Bosanske krajine). Stojanović, Mujić i Enes (proglašeni za narodne heroje) stradali su u toku rata na drugim dužnostima i o njima će biti kasnije govora.

U Crnoj Gori je učestvovao u pripremama i organizovanju ustanka veći broj zdravstvenih radnika koji su se po kapitulaciji Jugoslavije vratili u rodni kraj i uzeli aktivnog učešća u izvršavanju navedenog zadatka.

Pomenućemo neke od njih: dr Sima Milošević (na teritoriji Boke kotorske), dr Miomir Savićević (na teritoriji Vasojevića), Novica Perović (na teritoriji Bijelog Polja), Stjepan Šarenac (na teritoriji Herceg-Novog), Marko Baletić (na teritoriji Nikšića), Jovo Kapičić (na teritoriji Bara), Blažo Orlandić (na teritoriji Vir Pazara), Đorđije Burić, Đorđe Lompar i Nikola Đurić (na teritoriji Cetinja), Ljubo Dapčević (na teritoriji Vignjevići), Branko Velimirović (na teritoriji Zagarača).

Svi navedeni učesnici u organizovanju ustanka, sem dr Savićevića i Kapičića, stradali su u toku rata na drugim dužnostima, o kojima će biti kasnije govora. Za narodne heroje su proglašeni: Marko Baletić (poginuo na komandnoj dužnosti u NOV), Blažo Orlandić (poginuo kao pozadinski politički radnik) i Jovo Kapičić koji je preživeo rat.

U Sloveniji je došlo nakon osnivanja Osvobodilne fronte (OF) do masovnog uključivanja zdravstvenih radnika u tu organizaciju i učestvovali su u organizovanju sanitetske službe u pozadini i u sastavu NOV. Međutim, izvestan broj tih radnika učestvovao je po direktivi Partije u organizovanju ustanka u pojedinim krajevima Slovenije. Na tom zadatku bili su uključeni isključivo medicinari, predratni revolucionari. Pomenućemo neke od njih: Sergej Krajger (na teritoriji Trbovlja), Srećko Puc (na teritoriji Maribora), Janko Arnšek (na teritoriji Ivančne Gorice), Blaž Rek (na teritoriji Saleške doline), Maks Strmečki i Drago Flis (na teritoriji ljubljanskog sreza), Jože Tovornik (na teritoriji Savinske doline), Jože Zajc (na teritoriji Sodraške doline), Ljubo Marion (na teritoriji Štajerske).

Prilikom izvršavanja navedenog zadatka, neprijatelj je uhapsio: Srećka Puca (streljan 14. X 1942. u Ljubljani), Blaža Reka (streljan 6. III 1942. u Mariboru), Jožu Tovornika (streljan 24. VIII 1941. u Celju), Jožu Zajca (streljan 2. VI 1942. kod Gramozne Jame) i Ljubu Mariona (streljan 18. II 1942. u Mariboru). Maks Strmečki je stupio kasnije u NOV na političku dužnost, na kojoj je stradao, o čemu će biti kasnije govora. Od navedenih učesnika u organizovanju ustanka u životu je ostao Drago Flis koji je kasnije prešao na komandnu dužnost (proglašen za narodnog heroja).

U Vojvodini koja je po kapitulaciji Jugoslavije bila rasparčana (Banat je potpao pod nemačku vojnu upravu, a Bačka je prisajedinjena Mađarskoj) uslovi za organizaciju ustanka bili su specifični. U Banatu uslovi za organizovanje i dalji razvoj ustanka bili su izuzetno teški s obzirom na to da je ta teritorija bila preplavljena nemačkim vojnicima i domaćim folksdojčerima. No, i pored toga, članovi KPJ i SKOJ-a pristupili su organizovanju priprema za ustanak. Organizovan je izvestan broj udarnih grupa za vršenje sabotaža i diverzija, a organizovani su i kursevi prve pomoći. Bilo je pokušaja da se formiraju i partizanski odredi, ali su se oni vrlo brzo raspadali, jer nisu postojali uslovi za njihovo održavanje u sredini čije stanovništvo je bilo velikim delom neprijateljski raspoređeno prema narodnooslobodilačkoj borbi.

Od učesnika u organizovanju ustanka najznačajniju ulogu odigrao je medicinar Stevan Jovanović, rukovodilac Vojnog komiteta pri PK KPJ za Vojvodinu. Učestvovao je u organizovanju ustanka u južnom Banatu, ali je izdajom opkoljen 24. XII 1941. od nemačkih vojnika u Pančevu i u borbi s njima poginuo. Proglašen je za narodnog heroja.

U organizovanju udarnih grupa u Kikindi učestvovala je medicinar-ka Klara Feješ, član PK KPJ za Vojvodinu, koja je kasnije stradala kao politički pozadinski radnik u Bačkoj.

Krajem jula organizovan je prvi partizanski odred u Banatu — Petrovgradski partizanski odred, a jedan od organizatora je bio medicinar Franjo Hercog koji je postavljen za komesara Odreda. Međutim zbog napred navedenih razloga, Odred je ubrzo rasformiran.

U Bačkoj su pristupili članovi KPJ i SKOJ-a, neposredno po okupaciji, organizovanju priprema za ustanak. Oformljene su udarne grupe koje su vršile diverzije i sabotaže, kursevi za obuku u rukovanju oružjem, kao i kursevi prve pomoći. U organizovanju su učestvovali: u Subotici — dr Adolf Singer (osuđen od mađarskog suda na smrt i obešen 18. XI 1941. u Subotici); u Senti — dr Ištvan Gere i medicinar Karolj Levi (osuđeni na smrt i obešeni 11. XI 1941. u Senti); u Kovilju — medicinar Ilija Nešin (stradao na dužnosti političkog pozadinskog radnika u borbi sa mađarskim žandarmima 1. VIII 1942).

U Makedoniji su učestvovali u organizovanju ustanka medicinari Slavčo Stojmenov (na teritoriji štipskog sreza) i Borko Talevski (na teritoriji prilepskog sreza). Obojica su kasnije stradali kao politički pozadinski radnici i o njima će biti kasnije govora.

U Kosovu i Metohiji učestvovali su u organizovanju ustanka medicinari Ali Šukri (kasnije politički pozadinski radnik) i Aleksandar Gilić (poginuo u sastavu NOV 1943).

b) Učesnici u pozadinsko-političkom radu na terenu

Uloga pozadinsko-političkih radnika koji su delovali u neprijateljskoj pozadini bio je od izuzetnog značaja za sve vreme trajanja rata. Izvestan broj tih radnika učestvovao je na početku ustanka na njegovom organizovanju, a zatim su po direktivi Partije ostali na terenu. U najvećem broju slučajeva oni su istovremeno bili na radu u mesnim, sreskim, okružnim, oblasnim ili pokrajinskim komitetima KPJ.

Oni su izvršavali u neprijateljskoj pozadini razne zadatke od izuzetnog značaja za dalji razvoj narodnooslobodilačke borbe: raskrinkavali su politiku okupatora i domaćih izdajnika u narodu, mobilisali narodne mase u borbi protiv okupatora i za njihovo uključivanje u NOR, prikupljali podatke o neprijatelju i njegovim namerama i dostavljali ih vojnim komandama, skrivali ilegalce i teške ranjenike i bolesnike, prikupljali pomoć za NOV, organizovali kurseve za bolničare za potrebe NOV, sproveli blagovremenu evakuaciju stanovništva prilikom neprijateljskog nadiranja na oslobođenu teritoriju, organizovali narodnu vlast u pozadini, kao i vršenje diverzija i sabotaža u cilju slabljenja ekonomskog i vojnog potencijala neprijatelja.

Za izvođenje sabotaža i diverzija formirane su udarne grupe sastavljene najvećim delom od skojevaca. U sastavu udarnih grupa bio je i veći broj medicinara. Kao članovi udarnih grupa, stradalo je 10 medicinara.

U političko-pozadinskom radu u Srbiji učestvovao je veliki broj zdravstvenih radnika. U Beogradu je oformljen aktiv zdravstvenih radnika već 16. VI 1941, tj. pre proglašenja CK KPJ o podizanju opštenarodnog ustanka. U aktiv su bili uključeni lekari, medicinari i medicinske sestre.

Od lekara u aktivu su bili: dr Velizar Kosanović, dr Nenad Parenta, dr Boško Vrebalov, dr Teodor Borocki, dr Veljko Majstorović, dr Dejan Popović i dr Dobrić. Aktiv se sastajao u ordinaciji dr Stojana Novakovića i izradio je plan akcija koje je trebalo organizovati i sprovesti: oformiti u svakoj zdravstvenoj ustanovi u Beogradu aktiv članova KPJ, SKOJ-a i simpatizera koji će skrivati ilegalce za kojima je tragala Specijalna policija, ilegalno lečiti ranjene i bolesne partizane, prikupljati sanitetski materijal za potrebe budućih partizanskih jedinica, organizovati kurseve prve pomoći, politički delovati među mladim lekarima u cilju njihovog uključivanja u NOR itd. Neki članovi aktiva stupili su kasnije u NOV (dr Popović, dr Vrebalov i dr.).

Vrlo značajnu ulogu odigrala je ilegalna štamparija u stanu dr Mila Boškovića u kojoj su radili i medicinari Vladeta Popović-Pinecki i Zaga Jovanović, kao i sklonište u stanu dr Marka Anafa koje nije uspeo Gestapo da otkrije za sve vreme trajanja rata.

Nakon oslobođenja Krupnja (7. IX 1941), za prvog predsednika novoformiranog NO odbora izabran je mr ph. Moša Mandilović.

Okupator je uporno tragao za političkim pozadinskim radnicima u Srbiji i uspeo je da uhapsi i pobije veći broj tih radnika. Među stradali- ma bili su i sledeći zdravstveni radnici: dr Teodor Borocki (ubijen 1942. prilikom saslušavanja na policiji), dr Milo Bošković (ubijen u logoru u Jasenovcu 21. IX 1944), dr Petar Dragović (streljan 17. XII 1941. na Banjici), dr Milutin Ivković (streljan 25. V 1943. na Banjici), dr Velizar Kosanović (streljan 17. X 1941. u Jajincima), dr Vojislav Lalević (streljan 8. VI 1944. na Banjici), dr Nenad Parenta (streljan početkom oktobra 1941), dr Radivoj Savić (odveden u logor u Dahau, gde je umro početkom 1945), dr Milutin Zečević (streljan 14/15. VIII 1941. kod Skele), mr ph. Moša Mandilović (streljan na Banjici početkom 1942), kao i medicinari: Radomir Bošković (poginuo 18. III 1942. kod Žitkovca u borbi sa žandarmima), Srbijanka Bukumirović (streljana početkom 1944. na Banjici), Miodrag Grujić (streljan 15. VIII 1941. kod Skele), Vera Guconja-Vrebalov (streljana 1944. na Banjici), Jovan Janičijević (poginuo 2. IX 1943. kod Smederevske Palanke u borbi s pripadnicima Srpske državne straže), Milan Janković (poginuo krajem 1941. kod Ivanjice u borbi sa četnicima), Jovan Joksimović (streljan 9. III 1943. na Banjici), Nikola Jovković (streljan 1943. u Kraljevu), Miroljub Matijević (streljan 5. III 1942. na Banjici), Vera Miletić (streljana 9. IX 1944. na Banjici), Dragoljub Milošević (streljan 25. V 1943. na Banjici), Sreten Milošević (streljan 1943. u Nišu), Branislav Milovanović (streljan oktobra 1941. u Kraljevu), Olga Milutinović (streljana 7. IX 1944. na Banjici), Ivanka Muačević-Nikoliš (ubijena u zagrebačkoj policiji 20. VII 1942), Nada Naumović (streljana od ljotičevaca 21. X 1941. u Kragujevcu), Vladeta Popović-Pinecki (streljan 17. VII 1941. na Marinkovoj bari kod Beograda), Milić Radovanović (poginuo februara 1944. u Šumadiji u borbi sa četnicima), Kornelija Sendepopović (streljana septembra 1941. na Banjici), Milivoje Stojković (streljan 19. II 1943. u Jajincima), Jovan Šerbanović (januara 1944. teško ranjen kod s. Sige u borbi sa četnicima i izvršio samoubistvo), Radomir Tomić (ubijen od četnika 16. XII 1942. kod Male Drenove), Radmila Trifunović (maja 1943. teško ranjena kod s. Orešković u borbi sa četnicima i izvršila

samoubistvo), Nadežda Janković-Vilimanović (streljana 7. VI 1943. na Banjici).

Od navedenih proglašeni su za narodne heroje: dr Milo Bošković i dr Nenad Parenta, kao i medicinari: Nada Naumović, Milić Radovanović, Milivoje Stojković, Jovan Šerbanović i Radmila Trifunović. Od preživelih, za narodnog heroja je proglašen Moma Marković.

I pored strahovitog terora koji su ustaše preduzele protiv pripadnika narodnooslobodilačkog pokreta, u Hrvatskoj je delovao veći broj političkih pozadinskih radnika već od početka ustanka, a među njima je bilo i zdravstvenih radnika. To su bili predratni članovi KPJ i SKOJ-a. Pomenućemo neke od njih:

U Zagrebu su delovali dr Juraj Bocak (uhapšen septembra 1941. i ubijen početkom 1942. u Jasenovcu), dr Ozren Novosel (uhapšen 20. IX 1941. i ubijen u Jasenovcu novembra 1942), dr Pava Jajac (obešena u Zagrebu 28. III 1944), dr Mirko Tomičić (stradao 1943. na sanitetskoj dužnosti u NOV), kao i medicinari Marijan Đanešić (stradao u logoru u Kerestincu jula 1941), Levin Škeljo (stradao u Kerestincu jula 1941), Bogoslav Kadić (izveden iz sanatorijuma i obešen avgusta 1941. u Botaničkom vrtu u Zagrebu).

U Karlovcu je delovao, naročito među radnicima, dr Dragutin Drakulić (uhapšen krajem jula 1941. i 13. IX 1941. streljan u Rakovom potoku), a u Kraljevići dr Arso Škataric (uhapšen u drugoj polovini 1941. i streljan). Istaknuti politički pozadinski radnici u Crikvenici su bili dr Ivan Sobol (streljan 26. XII 1941) i dr Ante Sobol (stradao u NOV na sanitetskoj dužnosti). U Bjelovaru je neustrašivo delovala dr Ema Holik (streljana 13. X 1942. u s. Vojnoviću kod Bjelovara).

Na teritoriji Dalmacije, posebno u Splitu, u politički pozadinski rad bio je uključen veći broj zdravstvenih radnika već od početka ustanka. U sastavu ilegalnog Akcionog odbora intelektualaca postojao je Pododbor zdravstvenih radnika, u kojem su bili vrlo aktivni dr Silvio Altaras i mr ph. Hrvoje Tartalja. Pododbor je skrivao i lečio partizane i njihove porodice, prikupljao sanitetski materijal i novčana sredstva za NOV, organizovao kurseve prve pomoći i dr. U ilegalnom NO odboru u Splitu bili su dr Smilja Mikačić (predratni član KPJ) i dr Milivoj Visković, a za predsednika Narodnog fronta zdravstvenih radnika izabran je dr Mihovil Čulić.

U Jelsi je delovao od početka ustanka dr Orest Žunković (uhapšen od Italijana i osuđen na 30 godina robije, ali je 1942. zamenjen za zarobljene italijanske oficire i stupio u NOV, poginuo na sanitetskoj dužnosti januara 1943. na Mliništu). U Šibeniku značajnu ulogu u političkom radu u pozadini odigrala je medicinarica Marija Tomaseo-Novak (član MK KPH Šibenik, OK SKOJ-a za severnu Dalmaciju i član Oblasnog NO odbora).

Vrlo značajnu ulogu odigrali su politički pozadinski radnici u Crnoj Gori nakon odlaska proleterskih brigada za zapadnu Bosnu. Bilo je potrebno u narodu raskrinkati četničku politiku i sprovesti mobilizaciju narodnih masa za njihovo uključivanje u NOR. Stoga su po direktivi Partije na terenu ostali istaknuti revolucionari, među kojima je bio veći broj medicinara. Pomenućemo neke od njih koji su pri izvršavanju navedenog zadatka stradali u sukobima sa četnicima i okupatorom: Đorđije Purić

(uhvaćen od Italijana i streljan 1943. u Andrijevići), Blažo Orlandić (poginuo 7. VII 1943. kod Godinja u borbi sa četnicima), Novica Perović (zabrojen 1942. od četnika i ubijen kod Kolašina), Stjepan Šarenac (poginuo 21. I 1943. u borbi sa četnicima), Branko Velimirović (uključio se u 5. neprijateljskoj ofanzivi u 4. prolet. crnogorsku brigadu i poginuo na Zelengori početkom juna 1943), Milorad-Milika Vujisić (kasnije se uključio u 4. prolet. crnogorsku brigadu i poginuo 13. VI 1943. na Sutjesci).

Za narodnog heroja je proglašen Blažo Orlandić.

U Sloveniji je došlo već na početku ustanka do uključivanja većeg broja lekara i medicinara u pozadinski politički rad zahvaljujući delovanju organizacije Osvobodilne fronte (OF), u čijem sastavu je oformljen Zdravniški odbor. Odbor je predstavljao političko telo koje je trebalo da mobilise zdravstvene radnike u NOR. Direktivu za rad tog Odbora dao je Aleš Bebler na sastanku kojem su prisustvovali: dr Božena Ravnika, dr Božena Serneć, dr Damjana Bebler, dr Andrija Župančić, dr Peter Deržaj, dr Mavricije Najberger i dr Marjan Južnić. Kao politički pozadinski radnici posebno su se isticali: dr Peter Deržaj (kasnije prešao na sanitetsku dužnost i poginuo 26. XII 1944. kod s. Češnjica), dr Franc Gerlović (ubili su ga belogardejci 12. II 1944), dr Mavricij Najberger (ubijen u Ribnici 3/4. V 1945), kao i medicinari: Sergej Krajger, Lizika Jančar (ubili su je belogardejci 20. III 1943), Konstantin Nahtigal (streljan januara 1944. u logoru Begunje), Vera Šlander (poginula 15. VI 1943. kod Tolstinog vrha), Magda Vrhovnik (streljana 4. V 1945. u Celovcu).

Za narodne heroje su proglašene Lizika Jančar i Magda Vrhovnik.

U Bosni i Hercegovini stradali su na pozadinsko-političkoj dužnosti sledeći zdravstveni radnici: mr ph. Rahela Albahari (delovala na teritoriji Tuzle, uhapšena od ustaša i odvedena u logor u Loborgradu, a zatim u logor u Aušvicu, gde je stradala 1942), kao i sledeći medicinari: Fatima Brkić (delovala na teritoriji Mostara, ubijena u logoru u Staroj Gradiški početkom 1942), Hajnrih Fertig (delovao u Sarajevu, uhapšen krajem juna 1941. i ubijen u logoru Jasenovac 15. I 1942), Hana Božić-Finci (delovala u Sarajevu, ubijena 1944. u logoru Jasenovac), Hajon Judita (delovala u Bijeljini, ubijena u logoru 1941), Atifa Lipničević (delovala u bijeljinskom srezu, krajem maja 1942. odvedena u logor u Staroj Gradiški, gde je umrla septembra 1944).

U Vojvodini su delovali politički pozadinski radnici pod vrlo teškim uslovima s obzirom na neprijateljski stav mađarskog stanovništva i velikog broja domaćih folksdojčera. Od zdravstvenih radnika stradali su na tom zadatku: dr Andrija Fišer iz Sombora (osuđen na 6 godina robi je i stradao 1943. g. na prisilnom radu u Ukrajini), kao i sledeći medicinari: Klara Feješ (stradala 12. XI 1943. kod Bačke Palanke u borbi s mađarskim žandarmima), Rajko Lavadinov (streljan u Kikindi januara 1942), Boško Martić (stradao 1943), Ilija Nešin (poginuo 1. VIII 1942. na Pustajićevom salašu, žabaljski srez, u borbi s mađarskim žandarmima), Draginja Nikšić (poginula 1. III 1942. kod s. Morovića u borbi s mađarskim žandarmima), Vera Radišić (streljana od ustaša 19. X 1941. u Vukovaru).

U Makedoniji su delovali kao politički pozadinski radnici medicinari Slavče Stojmenov i Borko Talevski (prethodno su učestvovali u or-

ganizovanju ustanka u štijskom odnosno prilepskom srezu). Stojmenov je poginuo 17. III 1943. u Štipu u borbi s bugarskim fašistima, a Talevski 2. III 1942. kod s. Pletvare, takođe u borbi s bugarskim fašistima.

Stojmenov i Talevski su proglašeni za narodne heroje.

Pomenuto je da je na Kosovu učestvovao u pripremama za ustanak medicinar Ali Šukri koji je kasnije delovao kao pozadinski politički radnik. Kao pozadinski politički radnik delovao je i dr Radovan Bulatović koji je bio prvi predsednik ilegalnog NO odbora u Peći. Godine 1942. Italijani su ga internirali u logor u Italiji i po oslobođenju iz logora stupio je septembra 1943. u redove italijanskih partizana na sanitetskoj dužnosti (poginuo je 19. V 1944. kod s. Pianeli u borbi s Nemcima).

Od ukupnog broja zdravstvenih radnika učesnika u političkom pozadinskom radu stradalo je 79, i to: lekara 20, farmaceuta 2, studenata medicine 56 i studenata farmacije 1.

Za narodne heroje proglašeni su: dr Milo Bošković i dr Nenad Parenta, kao i medicinari: Lizika Jančar, Nada Naumović, Blažo Orlandić, Milić Radovanović, Milivoje Stojković, Slavčo Stojmenov, Jovan Šerbanović, Borko Talevski i Magda Vrhovnik (svi su stradali), kao i medicinar Moma Marković (koji je preživeo rat).

c) Učesnici na komandnim, političkim i boračkim dužnostima u sastavu NOV

Izvestan broj zdravstvenih radnika koji su učestvovali na početku ustanka u njegovom organizovanju odnosno u formiranju prvih partizanskih odreda uključen je kasnije u sastav NOV, u kojoj su obavljali razne komandne i političke dužnosti, dok je izvestan broj studenata medicine i farmacije raspoređen na boračkim dužnostima. Pojedini zdravstveni radnici nalazili su se u toku rata na visokim komandnim odnosno političkim dužnostima. Pomenućemo neke od njih: dr Mladen Stojanović, načelnik Operativnog štaba za Bosansku krajinu (ubijen 1/2. IV 1942. od četnika); dr Boško Vrebalov, komesar Požarevačkog odreda (ubijen početkom juna 1943. od četnika); Vladimir L. Popović, komesar, a zatim komandant III korpusa; Ivan Rukavina, komandant GŠ Hrvatske, a zatim IV korpusa, pa Vojne uprave za Vojvodinu; Jovo Kapičić, komesar XII korpusa; Drago Flis, član štaba IX korpusa; Osman Karabegović, član GS za Bosnu i Hercegovinu; Moma Marković, komesar GŠ Srbije; Milića Stanišić, komesar II prolet. divizije; Špiro Srzentić, komesar XXIX divizije; student pharm. Olga Golović, član Politodjela IV armije i dr.

Na komandnim dužnostima stradali su dr Mladen Stojanović, kao i medicinari: Solomon Anaf, komandir čete (poginuo 7. X 1941. kod Venčana); Marko Baletić, komandant bataljona (poginuo 13. VII 1943. na Sutjesci); Anton Batić, zamenik komandanta bataljona (poginuo 22. II 1944. kod Žlebnika); Miodrag Čajetinac, komandir čete (poginuo 20. I 1943. u s. Stublu); Vladimir Peran, komandant bataljona (poginuo 7. VI 1942. kod s. Numača); Miladin A. Popović, zamenik komandanta bataljona (poginuo 3. XI 1941. kod Užičke Požege).

Od poginulih proglašeni su za narodne heroje dr Mladen Stojanović, Marko Baletić, Miodrag Čajetinac i Vladimir Peran, a od preživelih Drago Flis, Vladimir L. Popović i Ivan Rukavina.

Od učesnika na političkim dužnostima u sastavu NOV stradali su: dr Boško Vrebalov, komesar Požarevačkog odreda (poginuo juna 1943); dr Kurt Levi, komesar partizanske bolnice u T. Užicu (zarobljen i streljan na Banjici 17. IV 1942); Mihajlo Boljević, zamenik komesara čete (poginuo 8. IV 1944. kod s. Gornji Dubac); Dragiša Čabraja, delegat voda (poginuo 11. XII 1944. kod Vrbanje — Srem); Franc Hojs, komesar čete (poginuo 27. I 1944); Velimir Jeremić, komesar čete (poginuo 1943); Bora Jovanović, komesar čete (poginuo juna 1943); Olga Jovičić-Rita, komesar čete (poginula 2. VII 1942. kod s. Duge — Prozor); Đorđe Lompar, zamenik komesara čete (poginuo 1. XII 1941); Janez Magister, pomoćnik komesara odreda (poginuo 21. I 1945. u Ratju — Suha krajina); Jože Marinček, politički rukovodilac bataljona (poginuo 14. VII 1942. na Grabovskoj gori); Jovan Milosavljević, komesar odreda (ubijen 8. VIII 1941. od četnika kod Čuprije); Mika Mitrović, komesar odreda (početkom oktobra 1941. teško ranjen i izvršio samoubistvo); Peter Novak, zamenik komesara čete (ubijen iz zasede 27. XII 1943. u Sungarju — Gorski kotar); Enes Orman, komesar bataljona (ubijen od četnika juna 1944. u s. Česima); Rado Primic, član Politodjela brigade (poginuo 3. VII u Baškoj Grapi); Sima Simić, komesar čete (poginuo 14. IV 1943. kod s. Busura); Dušan Slijepčević, komesar čete (poginuo 28. XII 1941. u s. Jevremovac); Maks Strmecki, politički rukovodilac brigade (zarobljen i ubijen 18. II 1943. u Vavti kod Novog Mesta); Zijah Ševa, zamenik komesara čete (poginuo ujesen 1944. kod Ilirske Bistrice); Janko Vrabič, komesar čete (poginuo 5. XII 1943. kod Prijepolja); Danilo Zelenović, komesar čete (poginuo januara 1944. u s. Jeloviku kod Aranđelovca); stud. pharm. Olga Golović, član Politodjela IV armije (poginula aprila 1945. kod Sušaka).

Od poginulih proglašeni su za narodne heroje: dr Boško Vrebalov, Olga Jovičić-Rita, Mika Mitrović, Enes Orman i Sima Simić, a od preživelih Jovo Kapičić.

Na komandnim dužnostima u sastavu NOV stradalo je 8, a na političkim 28 zdravstvenih radnika.

Na dužnost obaveštajnog oficira bila su uključena dva medicinara: Zorko Kovačić (streljan 26. IX 1944. u tršćanskom zatvoru) i Majder Vladimir-Kurt (umro juna 1943. u Otočcu) i student farmacije Aleksandar Vujić (poginuo 1945).

Kao borci poginulo je 5 studenata medicine i 4 studenta farmacije. Ukupno je u sastavu NOV poginulo na dužnostima van saniteta 98 lica (lekara 3, studenata medicine 88, studenata farmacije 7).

d) Zdravstveni radnici saradnici NOP-a

Narodnooslobodilački rat imao je čvrsto uporište u narodu od početka ustanka. Saradnja i pomoć naroda NOV-u manifestovale su se u raznim vidovima, iako su okupatori i domaći izdajnici preduzimali drakonske mere protiv lica koja su uhvaćena da su ukazivala pomoć.

Značajnu ulogu u NOP-u odigrali su i zdravstveni radnici na svim teritorijama Jugoslavije. Ona se ogledala u: prikupljanju sanitetskog materijala i lekova za potrebe NOV, skrivanju i lečenju ranjenih i obolelih partizana koji su iz objektivnih razloga ostavljeni u neprijateljskoj pozadini, organizovanju bolničarskih kurseva za potrebe NOV i dr. Mnoge od

njih neprijatelj je otkrio i pobio, ili su internirani u koncentracione logore, gde su najvećim delom stradali.

U svim mestima u kojima je bio veći broj zdravstvenih radnika, kao i u zdravstvenim ustanovama formirane su ilegalne zdravstvene organizacije. Već je pomenuto da je 16. VI 1941. formiran u Beogradu aktiv zdravstvenih radnika koji je uspeo organizovati aktive u Opštoj državnoj bolnici, Očnoj klinici, Ginekološkoj klinici, Vojnoj bolnici, Bolnici saobraćajnog osoblja itd. Značajnu ulogu u spasavanju pripadnika NOP odigrali su dr Petar Dragović iz Beograda i dr Vlastimir Nikodijević iz Kraljeva koji su licima koja je policija pozivala na »saslušanje« izdavali lažna uverenja da su bolesni i u međuvremenu su uspela ta lica da se sklope ili odu u partizane. Obojica su ubijena na Banjici. Izvestan broj lekara odlazio je iz grada na teren i onde lečio ranjene partizane.

I u drugim mestima u Srbiji uključen je u NOP izvestan broj lekara. Kao saradnici NOP u Srbiji su stradali: dr Josip Bucek (Aleksinac), dr Milan Budimirović (Aranđelovac), dr Moša Eli (Kragujevac), dr Petar Dragović (Beograd), dr Vidosava Janković-Nikolić (Lipolist), dr Milka Karajović-Pavlović (Kraljevo), dr Milica Konstantinović (Jagnjilo), dr Đorđe Kovačević (Selevac), dr Milka Mevorah (Beograd), dr Momčilo Nenadović (Požarevac), dr Vlastimir Nikodijević (Kraljevo), dr Aleksandar Stokić (Aleksinac), dr Springer (s. Ramuča), dr Borislav Tirić (Šabac), dr Dragić Vučetić (Kruševac), dr Ljubomir Zdravković (Beograd).

I u Hrvatskoj je partijsko rukovodstvo preduzelo mere za uključivanje lekara u NOP u cilju ilegalnog lečenja ranjenih partizana. U nekim zdravstvenim ustanovama u Zagrebu organizovano je pre razbuktavanja ustanka prihvatanje i lečenje ranjenih pripadnika udarnih grupa u borbi sa ustašama. Na tom zadatku posebno su se istakli pre pomenuti lekari — pozadinski politički radnici dr Juraj Bucek (ubijen 1942. u Jasenovcu) i dr Pava Jajac (obešena u Zagrebu 28. III 1943). Pored njih, stradala je u Lepoglavi 1944. i dr Anica Rotdajč.

U Karlovcu je ilegalno lečenje organizovao dr Dragutin Drakulić (streljan 13. IX 1941) s dr Olgom Kopljar i dr Verom Šarić.

U bjelovarskom kotaru ilegalno je lečio partizane dr Stjepan Bane-ković, a u Ivancu dr Franjo Arnautović (obešen 9. XII 1944).

Značajnu ulogu u prihvatanju i lečenju partizana odigrala je bolnica u Sušaku, koju je vodio dr Zdravko Kučić (bolnica nosi danas njegovo ime).

U Lečištu u Topuskom izgradio je dr Branko Vurdelja sklonište u kojem su skriveni i lečeni partizani. Ustaše su otkrile sklonište i dr Vurdelju internirali u Jasenovac i ubili krajem 1941.

I u drugim mestima u Hrvatskoj bilo je organizovano lečenje partizana: u Crikvenici (dr Ivan Sobol, streljan 26. XII 1941), u Ogulinu (dr Juraj Volović, umro 1943. od pegavca), Sisku, Otočcu i dr.

Posebno treba istaći dobro organizovanu ilegalnu zdravstvenu službu u Splitu, u kojem cilju je formiran Pododbor zdravstvenih radnika u sastavu Akcionog odbora intelektualaca. U rukovodstvu odbora bili su: dr Silvio Altaras, dr Smilja Antunović-Mikačić, dr Mihovil Čulić, dr Mili-voj Visković i dr Ivan Tomaseo, a od farmaceuta Hrvoje Tartalja. Značajnu pomoć ukazivao je političkim zatočenicima u splitskom zatvoru dr Petar Vitezica. U Šibeniku su učestvovali u ilegalnom lečenju partiza-

na dr Josip Pasini i dr Branko Kurajica (Pasini je osuđen od italijanskih fašista na smrt, ali je pomilovan, a Kurajica je stupio 1944. u NOV i 1945. zarobljen od ustaša i ubijen u Jasenovcu).

U Sloveniji je od početka ustanka bila vrlo dobro organizovana zdravstvena služba u neprijateljskoj pozadini koja je do sredine 1942. prihvatila ranjene partizane s obzirom na to da do toga vremena nije bilo lekara u slovenačkim partizanskim jedinicama. Po direktivi Izvršnog odbora Osvobodilne fronte, formiran je Zdravnički matični odbor (ZMOF), čiji zadatak je bio da u postojećim zdravstvenim ustanovama u neprijateljskoj pozadini formira tzv. »terenske odbore« (formirano je oko 30 takvih odbora). Pripadnici tih odbora odlazili su na teren radi lečenja ranjenih partizana, a teže ranjenike ilegalno prebacivali u zdravstvene ustanove u gradovima. Za prebacivanje i sklanjanje težih ranjenika zadužene su bile: dr Pavla Jerina, dr Ruža Šegedin i dr Marija Bole. ZMOF je imao svoje ilegalne organizacije u sledećim zdravstvenim ustanovama u Ljubljani: Državna (Splošna) bolnica, Sanatorijum »Mona« i Ženska bolnica.

U mariborskoj bolnici zaduženi su bili za skrivanje i lečenje ranjenih partizana dr Franjo Cundrič, dr Mirko Bođanič i mr ph. Viktor Štrauh. Decembra 1944. Gestapo je otkrio njihov rad i osudio na smrt dr Cundriča i mr ph. Štrauha. Štrauh je odmah streljan, a Cundrič je odveden u Celovec, ali zahvaljujući tome što je ubrzo došlo do kapitulacije Nemačke ostao je u životu.

Dr Rožca Sagadin-Filipič izgradila je u svom stanu na Pohorju sklonište u kojem je lečila partizane. Gestapo je za njega doznao i aprila 1945. zapalio kuću u kojoj je dr Sagadin izgorela zajedno s ranjenicima. I u Oporavilištu u Radenskoj izgradio je dr Ante Šarić sklonište za ranjenike koje je Gestapo otkrio i dr Šarića streljao aprila 1945.

Pored navedenih lekara, sa teritorije Slovenije stradali su kao saradnici NOP još sledeći lekari: dr Ernest Demšar iz Žire (ubijen od belogardejaca 11. IX 1944), dr Fran Gerlovič iz Ljubljane (ubijen od belogardejaca 12. II 1944), dr Mihael Kamin iz Ljubljane (streljan 1944. u Begunju), dr Viktor Kocjančič iz Škofje Loke (streljan 9. II 1944. u Begunju), dr Ivan Koprivnik iz Maribora (izvršio samoubistvo u mariborskom zatvoru 17. V 1944), dr Marija Mogilnicka iz Sv. Jurja (streljana u mariborskom zatvoru 2. X 1942), dr Vladimir Mogilnicki iz Sv. Jurja (streljan u mariborskom zatvoru 2. X 1942), dr Julij Polec iz Kamnika (streljan 7. XII 1943. kod Sentvida), dr Jože Potrč iz Griže (streljan aprila 1942. u Mariboru), dr Metod Špindler iz Ptuja (streljan 30. X 1941. u Mariboru) i dr Vera Štolfa iz Novog Mesta (poginula oktobra 1943. prilikom neprijateljskog bombardovanja iz vazduha).

Kao saradnici NOP stradala su 3 lekara iz Mostara: dr Berta Bergman (ubijena januara 1945. u Jasenovcu), dr Ivica Milaković (streljan od ustaša u drugoj polovini 1944) i dr Asim Opijač (ubijen početkom 1945. u Jasenovcu).

I pored vrlo teških i opasnih uslova, u Banatu je bio uključen u NOP veći broj lekara koji su lečili i skrivali pripadnike udarnih grupa koji su ranjeni u borbi s neprijateljem prilikom vršenja sabotaza i diverzija. Međutim, zahvaljujući strogoj konspirativnosti, neprijatelj je uspeo uhvatiti samo dr Lazara Mijatova iz Zrenjanina (streljan 9. I 1942), dr

Zarka Fogaraša iz Alibunara (odveden u logor u Mauthauzenu, gde je ostao do kraja rata). kao i dr Stanka Grnčarskog iz Uljme (oslobođen iz zrenjaninskog zatvora i poginuo u NOV 1944). Pomenuli bismo i dr Bogoljuba Jovanovića koji je poginuo 18. X 1944. u Pančevu prilikom previjanja ranjenog partizana.

Iz Bačke je stradao kao saradnik NOP dr Nandor Poper iz Bezdana (streljan u Somboru 19. II 1942).

Zbog saradnje s partizanima, ustaše su streljale dr Mana Budisavljevića iz Sremske Mitrovice (streljan 1942. kod Vukovara) i dr Simu Grčića iz Iriga (streljan 24. VIII 1942. u Irigu).

Kao saradnici NOP u Crnoj Gori stradali su dr Petar Rundo iz Boke kotorske (streljan 16. IX 1942) i dr Jakov Zarubica (streljan 1944).

U toku drugog svetskog rata ukupno je stradalo 47 lekara saradnika NOP-a.

Od početka ustanka u NOP je bio uključen veliki broj farmaceuta koji su dali vrlo značajan doprinos narodnooslobodilačkoj borbi, prvenstveno tajnim kanalima snabdevajući partizanske jedinice sanitetskim materijalom i lekovima. No, i pored konspirativnosti, neprijatelj je uspeo otkriti rad 22 farmaceuta koje je pobio, i to:

Iz Srbije mr ph. Asim Fazlagić iz Umčara (ubijen od četnika 1943); mr ph. Ljubodrag Stefanović iz U. Požege (umro 29. I 1943. u logoru na Banjici); mr ph. Miroslav Trajković iz Beograda (ubijen 9. V 1942. na Banjici).

Iz Bosne i Hercegovine: mr ph. Munča Čaček iz Bos. Gradiške (streljana od ustaša 1944); mr ph. Muhamed Džudža iz Sarajeva (ubijen 1944. u Lepoglavi); mr ph. Viktor Kolman iz Gračanice (ubijen na pl. Ozrenu od Nemaca 1942); mr ph. Santo Papo iz Rogatice (zaklan od četnika januara 1942); mr ph. Emil Starver iz Bos. Dubice (streljan 1943. u Banjaluci); mr ph. Josip Šmit iz Bos. Broda (ubijen 1943); mr ph. Oto Vajs iz Zenice (izvršio samoubistvo krajem 1942. kada su ustaše došle da ga odvedu u logor).

Iz Slovenije: mr ph. Bogdan Devide iz Lenarda (umro 20. II 1945. u logoru u Mauthauzenu); mr ph. Krešimir Karaman iz Sloven Gradeca (ubijen 1945. u logoru u Dahau); mr ph. Viktor Strauh iz Maribora (streljan od Nemaca januara 1945).

Iz Srema: mr ph. Marko Crnogorac iz Kuzmina (streljan 21. VIII 1942. u Vukovaru); mr ph. Jovan Grgurov iz Srem. Mitrovice (streljan 19. VIII 1942. u Vukovaru); mr ph. Dimitrije Matić iz Iriga (streljan 24. VIII 1942. u Irigu); mr ph. Vera Tomić iz Srem. Mitrovice (streljana avgusta 1942. u Vukovaru); mr ph. Leo Zalošcer iz Iloka (streljan 1942. u Iloku).

Iz Bačke: mr ph. Vera Klajn iz Novog Sada (stradala 1944. u Aušvicu); mr ph. Karlo Štajn iz Novog Sada (stradao 1943. u Ukrajini).

Iz Crne Gore: mr ph. Bogdan Vujošević iz Ulcinja (ubijen od Nemaca početkom 1944. u Skadru).

Iz Kosova: mr ph. Ljubica Ilić iz Kos. Mitrovice (streljana 7. IX 1944. u logoru na Banjici).

Prve oblike zdravstvene službe u Makedoniji predstavljali su zdravstveni odbori, u koje su ušli simpatizeri narodnooslobodilačke borbe. Oformljeni su bili u Skoplju, Bitolju i Prilepu, a zadatak im je bio: pri-

kupljanje sanitetskog materijala i lekova za NOV, aktiviranje lekara u Pokretu, pronalaženje stanova za skrivanje ranjenih partizana, kao i ilegalan smeštaj u zdravstvenim ustanovama. Ti odbori su se pokazali na početku ustanka kao najpogodnija organizaciona forma s obzirom na mali broj stručnog kadra, oskudicu u sanitetskom materijalu i lekovima i vrlo ograničene slobodne teritorije. Izvestan broj lekara uključenih u NOP bugarski fašisti su otkrili i internirali u logore. Međutim, ni jedan nije stradao.

U NOP je bio uključen na svim teritorijama Jugoslavije i veći broj studenata medicine i farmacije. Oni su prikupljali sanitetski materijal i lekove za NOV, lečili na terenu ranjene partizane, obavljali kurirsku dužnost, a neki su organizovali kurseve prve pomoći.

Neprijatelj je uspeo otkriti rad 30 studenata medicine koji su pobijani. Iz Srbije je stradalo 16, Hrvatske 6, Slovenije 3, Bosne i Hercegovine 2, Bačke 2 i Crne Gore 1.

Od studenata farmacije uključenih u NOP stradalo je 5, i to: iz Srbije 2, Srema 2 i Slovenije 1.

Pomenuto je da u ovom članku neće biti govora o ulozi i doprinosu zdravstvenih radnika u sanitetskoj službi u NOV. Naveli bismo samo podatak da je poginulo (stradalo) na sanitetskim dužnostima u NOV 210 lica, i to: lekara 127, farmaceuta 9, studenata medicine 72 i studenata farmacije 2.

U sledećem pregledu (tabela 2) prikazaćemo broj poginulih (stradalih) zdravstvenih radnika u NOR po stručnim profilima i dužnostima koje su obavljali u vreme pogibije (stradanja):

Tabela 2

Dužnost	Lekari	Farmaceuti	Studenti		Svega
			medicine	farmacije	
sanitetska	127	9	72	2	210
organizacija ustanka	3		6		9
političko-pozadinska	20	2	56	1	79
komandna u NOV	1		6	1	8
politička u NOV	2		25	1	28
obaveštajna			2	1	3
boračka			54	4	58
pozadinska u NOV			1		1
udarne grupe			10		10
saradnici NOP	47	22	30	5	104
Svega	200	33	262	15	510

Broj poginulih zdravstvenih radnika očito govori o njihovom velikom doprinosu u NOR, i to ne samo po sektoru saniteta, već i po drugim važnim sektorima.

U toku drugog svetskog rata sanitetska služba je izgubila (uključujući i žrtve fašističkog terora) 1.318 zdravstvenih radnika, i to: lekara 694, farmaceuta 195, stud. medicine 396 i farmacije 33.

Ti podaci govore da je zdravstvena služba Jugoslavije u odnosu na navedeni stručni kadar desetkovana u toku drugog svetskog rata.

Izvori i literatura

Izvori

1. Arhiv Hrvatske, Zagreb — fond »Žrtve fašizma«; — 2. Institut za savremenu istoriju, Beograd — fond »Italija«; — 3. Institut za vojnomedicinsku dokumentaciju, Beograd — fond »Zdravstveni radnici učesnici u NOR« i fond »Sanitet u Italiji«; — 4. Istorijski arhiv Beograda — fond »Banjica«, fond »Sajmište« i fond »Memoarska građa«; — 5. Jevrejski istorijski muzej, Beograd — kartoteka stradalih Jevreja.

Literatura

1. Adamik A., Blešić K., Korin N., Vrbanić D.: Iskustva saniteta u NOR sa teritorije Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara i koncepcija zdravstva na riječkom području u općenarodnom ratu. Zbornik radova Simpozijuma povodom 30-godišnjice prvog kongresa partizanskih lekara Jugoslavije (ZKLP), Bos. Petrovac, 1972., s. 157; — 2. Anaf M.: Jedno neotkriveno sklonište, Grad borbe i slobode. Beograd, 1964; — 3. Beljanski M.: Hronika o radničkom pokretu i KPJ u Somboru i okolini 1941—1945. Sombor, 1968; — 4. Beljanski M.: Hronika o narodnooslobodilačkom ratu u Somboru i okolini 1941—1945. Sombor 1969; — 5. Blagojević R.: Grad borbe i slobode. Beograd 1941—1944, Beograd 1964; — 6. Borbeni put žena Jugoslavije. Beograd, 1972; — 7. Borisov P.: O uspesima i iskustvima Slovenačkog partizanskog saniteta u prvom razdoblju borbe sa okupatorom. ZKLP, s. 203; — 8. Borčević M.: SKOJ i omladinski pokret u Srbiji 1941—1945. Beograd, 1970; — 9. Božović B.: Sanitetske prilike u partizanskim odredima u Crnoj Gori. 1941. godine. Zbornik VIII naučnog sastanka Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije (ZNDIJ), Beograd, 1962; — 10. Cvetković S.: Napredni omladinski pokret u Jugoslaviji 1919—1926. Beograd, 1966; — 11. Cvetković V.: Lekari revolucionari. Komunist, br. 23 od 3. VI i br. 24. od 10. VI 1971; — 12. Cvetković V.: I oni su voleli život. Beograd, 1974; — 13. Cvetovi u ognju. T. Užice, 1970; — 14. Čačanski kraj u NOB. Čačak, 1968; — 15. Četrdeset godina I—VIII, Beograd, 1960—1961; — 16. Četvrta proleterska crnogorska brigada. Beograd, 1969; — 17. Čutić M.: Historijat Opće bolnice »Dr Zdravko Kučić«. Zbornik radova XII naučnog sastanka NDZIJ, s. 274—275; — 18. Damjanović Milica: Napredni pokret studenata Beogradskog univerziteta I. Beograd, 1966; — 19. Delini A.: Bogdan Vujošević, apotekar iz Ulcinja. Zbornik radova VIII naučnog sastanka NDZKJ, Beograd, 1962; — 20. Derganc M.: Emona-sanatorij za ranjene partizane, Ljubljana v ilegali II, Ljubljana, 1961, s. 335; — 21. Dukuljev Jovanka: Zdravstveni radnici-revolucionari, humanisti i žrtve fašističkog terora iz Pančeva i okoline. Zbornik radova VI sastanka NDZKJ, Sekcija Pančevo, 1974, s. 211; — 22. Druga proleterska I i II. Beograd, 1966; — 23. Đurić Lj.: Ratni dnevnik. Beograd, 1966; — 24. Gerić R.: Sećanje na revolucionarni rad medicinara. Spomenica Srpskog lekarskog društva (SSLD), Beograd, 1972, s. 245—252; — 25. Glišić V.: Teror i zločini nacističke Nemačke u Srbiji 1941—1944. Beograd, 1970; — 26. Hercegovina u NOB. Beograd, 1961; — 27. Hronike o radu sanitetske službe u NOR-u 1941—1946. I—X, Beograd, 1966—1967; — 28. Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi. Zagreb, 1959; — 29. Hrženjak Janja: Razvoj i rad saniteta, Lika u NOB-u 1942. Beograd, 1961, s. 687; — 30. Istočna Bosna u NOB-u. I i II, Beograd, 1971; — 31. Iveković M.: Hrvatska lijeva inteligencija 1918—1945. I i II, Zagreb, 1970; — 32. Ivanc E.: Nepokorena mladost. Zagreb, 1961; — 33. Javorina Saša: Rad antifašističkog fronta žena na sektoru saniteta od 1936. do 1941. Rukopis u Istorijskom arhivu Beograda (I AB), MG br. 277; — 34. Jeremić M.: Narodnooslobodilačka vlast u Rađevini 1941. Ustanak naroda Jugoslavije, II, Beograd, 1963; — 35. Jovanović Nadežda: Hapšenja i suđenja komunistima u Srbiji 1926—1928. Beograd, 1968; — 36. Kamčevski Đ.: Razvoj sanitetske službe u Makedoniji u toku NOR. Zbornik radova XIV sastanka NDZKJ, Beograd, 1965; — 37. Komunistički pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj. Zagreb, 1969; — 38. Kostadinović S.: Na domak Beograda. Novi Sad, 1968; — 39. Kralj I.: Zdravstvena služba u narodnooslobodilačkoj vojsci i na oslobođenim teritorijama za vrijeme narodnooslobodilačkog rata, Zbornik liječnika Hrvatske 1874—1974, Zagreb, 1974, s. 65—116; — 40. Kranjčević J., Zlatić S.: Partizanska sanitetska služba u okrugu Karlovca 1941. i na

početku 1942. s posebnim osvrtom na prvu partizansku bolnicu na Petrovoj gori. Putevi revolucije, Zagreb, 1966, s. 140—155; — 41. Krajger S.: Naši zahtevi i akcije. Četrdeset godina, II, Beograd, 1960, s. 271; — 42. Kreft I.: Među studentima na Ljubljanskom univerzitetu. Četrdeset godina, II, Beograd, 1960, s. 251; — 43. Krivec V.: Studentska aktivnost u Ljubljani. Četrdeset godina, II, Beograd, 1960, s. 251; — 44. Kvesić S.: Dalmacija u narodnooslobodilačkoj borbi. Zagreb, 1960; — 45. Likovi revolucije, I, II i III. Beograd, 1966; — 46. Majstorović V.: Sećanje Rukopis u IAB, MG br. 284; — 47. Marinović J.: Studentski pokret. Rukopis u IAB, MG br. 284; — 48. Marković M.: Sećanje. Rukopis u IAB, MG br. 654; — 49. Marković D., Ristić Lj.: Politička suđenja, I i II. Beograd, 1969; — 50. Matić M.: Studentski pokret na Beogradskom univerzitetu. Rukopis u IAB, MG br. 180; — 51. Medicinski godišnjak Kraljevine Jugoslavije. Beograd, 1933; — 52. Mešterović Julka: Kratak osvrt na delatnost lekara i studenata medicine revolucionara Srbije 1919—1941. SSLD, Beograd, 1972, s. 235—244; — 53. Mikuž M.: Pregled razvoja NOB u Sloveniji, I. Beograd, 1956; — 54. Mirić S., Nikolić M., Petrović M., Pešić Branka, Damjanović Milica: Hronologija radničkog pokreta u Srbiji, II (1919—1941), Beograd, 1969; — 55. Morić Slavka: O tehničkom Pokrajinskog komiteta KP Srbije i o partijskoj organizaciji na Medicinskom fakultetu u periodu 1940—1942. Rukopis, u IAB, MG br. 1; — 56. Narodni heroji Jugoslavije, I i II. Beograd, 1977; — 57. Nikoliš G.: Ranjenici kao operativni i moralni faktor u četvrtoj i petoj neprijateljskoj ofanzivi. Acta historica medicinae, pharmaciae et veterinae 1—2, Beograd, 1968; — 58. Nikoliš G.: Razvoj sanitetske službe u našoj armiji. Beograd, 1947; — 59. Nikoliš G.: Sećanje na studentski pokret od 1932. do 1936. u Beogradu. Rukopis, u IAB, MG br. 635; — 60. Omladina Jugoslavije u NOB Zagreb, 1967; — 61. Otpor u žicama, I i II. Beograd, 1969; — 62. Partizanski sanitet u srednjem Banatu od 1941—1944. Zbornik ZKLP, Bos. Petrovac, 1972, s. 253; — 63. Pedeset godina farmaceutske nastave na Zagrebačkom sveučilištu. Zagreb, 1970; — 64. Pedeset godina Medicinskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 1970; — 65. Peta proleterska crnogorska brigada II, Beograd, 1972; — 66. Podgrmeč u NOB, I, II i III. Beograd, 1972; — 67. Pokrajinski komitet KPJ za Vojvodinu 1941—1945. Novi Sad, 1971; — 68. Prva proleterska, I i II. Beograd, 1963; — 69. Pušnik F.: Ilegalno djelovanje nastojnika ušnog odjeljenja bolnice u Mariboru primarijusa dr Franje Cundriča i njegove supruge u drugom svjetskom ratu. Zbornik KLP, Bos. Petrovac, 1972, s. 279; — 70. Rajčević V.: Studentski pokret na Zagrebačkom sveučilištu 1918—1941. Zagreb, 1959; — 71. Rakonjac D.: Službenici Kliničke bolnice pripadnici narodnooslobodilačkog pokreta. Rukopis, u IAB, MG br. 79; — 72. Ratna sećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta, I, II i III. Beograd, 1961; — 73. Ravnikar Božena: Sanitetska organizacija v Ljubljani v prvem letu osvobodilne borbe. Ljubljana v ilegali II, Ljubljana, 1961, 320—334; — 74. Ristić Lj., Kržavac S.: Robija, I i II. Beograd, 1968; — 75. Romano J.: Jevreji zdravstveni radnici Jugoslavije žrtve fašizma i učesnici u NOR. Zbornik 2 Jevrejskog istorijskog muzeja, Beograd, 1973, s. 73—263; — 76. Romano J., Kadelburg L.: Treći Rajh — inicijator, organizator i izvršilac mera protiv Jevreja i genocida u Jugoslaviji. Referat održan na naučnom skupu »Treći Rajh i Jugoslavija 1933—1945.« u Beogradu, oktobra 1973; — 77. Rotbart V.: Ne zaboravi druga svog. Novi Sad, 1977; — 78. Sarajevo u Revoluciji, I. Sarajevo, 1976; — 79. Sarajevo u revoluciji, II. Sarajevo, 1977; — 80. Savićević M.: Sanitetska služba na teritoriji Crne Gore u toku NOR-a, Acta historica medicinae, pharmaciae et veterinae, 2, Beograd, 1974, s. 97; — 81. Stojanović V.: Sanitetska služba za vreme narodno-oslobodilačkog rata u Srbiji. SSLD, Beograd, 1972, s. 275—315; — 82. Sutjeska dolina heroja. Beograd, 1978; — 83. Segedin Ruža: Med ranjenimi partizani, Ljubljana v ilegali II. Ljubljana, 1961, s. 346—352; — 84. Šentjurc Lidija: Dve godine na Ljubljanskom univerzitetu. Četrdeset godina, II. Beograd, 1960, s. 247; — 85. Šibl I.: Zagreb tisuću devetstotina četrdeset i prva. Zagreb, 1967; — 86. Španija 1936—1939. V. Beograd, 1971; — 87. Tokovi revolucije, I—V. Beograd, 1968—1970; — 88. Tuzlić Smilja: Sećanje. Rukopis, u IAB, MG br. 198; — 89. Treća proleterska sandžačka brigada, II. Beograd, 1970; — 90. Ustanak naroda Jugoslavije, I—VI. Beograd, 1962—1964; — 91. Varičak B.: Sremski lekari i medicinari — žrtve zločina okupatora i njihovih pomagača u Sremu 1941—1945. Zbornik NDZKJ, Sekcija SAP Vojvodine VI, Pančevo, 1974, s. 223; — 92. Vojvodina 1941. Novi Sad, 1967; — 93. Vrabić Olga: Sećanje. Rukopis, u IAB, MG br. 476; — 94. Zagreb u NOB-i i socijalističkoj revoluciji. Zagreb, 1971; — 95. Vukos M.: Rad Partije i SKOJ-a na Beogradskom univerzitetu. Rukopis, u IAB, MG br. 179; — 96. Zbornik liječnika Hrvatske 1874—1974. Zagreb, 1974; — 97. Žarković G.: Historija sanitetske službe NOV i

POJ u Slavoniji. Sl. Brod, 1968; — 98. Žene Bosne i Hercegovine u narodnooslobodilačkoj borbi 1941—1945. g, Sarajevo, 1977; — 99. Žene Hrvatske u NOB, I i II. Zagreb, 1955; — 100. Žene Hrvatske u radničkom pokretu do aprila 1941. g, Zagreb, 1967; — 101. Žene Srbije u NOB. Beograd, 1975; — 102. Ženite na Makedonija vo NOV. Skopje, 1976.

THE CONTRIBUTION OF DOCTORS, PHARMACISTS, STUDENTS OF MEDICINE AND PHARMACY DURING THE WAR OF NATIONAL LIBERATION ENGAGED IN DUTIES OUT OF THE MEDICAL SERVICE

Jaša ROMANO

The War of Liberation of the peoples of Yugoslavia was followed by some specific characteristics by which no regular army were characterized in the Second World War. One of those specificities was the inclusion of the higher number of the health workers engaged in duties out of the medical service. During the war, the shortage of the medical staff of the different skilled branches presented a very serious problem for the medical service of the Army of Liberation. However, the significant number of that staff was appointed to other different duties, which, under those conditions, had the priority, such as: the organization of the rebellion, political work in the enemy rear lines, commanding political and army duties in the structure of the Army of Liberation. A great number of them were active contributors in the War of National Liberation in the enemy rear lines from the beginning of the War.

The outstanding pre-war revolutionarists, members of the Communist party, and the League of the Communist Youth of Yugoslavia were included in those out of medical service duties. They gave a significant contribution to the War of National Liberation development. The following are some data favouring these facts:

5 doctors (4 were killed during the war) and 28 students of medicine (21 were killed) who had performed those mentioned duties, had been awarded the National Heroes; during the war 301 persons died: 73 doctors, 24 pharmacists, 191 medical students and 13 pharmacy students. They were carrying out the following duties: organization of the rebellion — 3 doctors and 6 medical students; political work in the rear lines — 20 doctors, 2 pharmacists, 56 students of medicine and 1 student of pharmacy; commanding duties in the Army of National Liberation — 1 doctor, 6 medical students; 1 student of pharmacy, political duties in the Army of National Liberation — 2 doctors, 25 medical students and 1 student of pharmacy; rear lines duties in the Army of National Liberation — one student of medicine; intelligence officers — 2 students of medicine and 1 student of pharmacy; fighting duties in the Army of National Liberation — 55 students of medicine and 4 students of pharmacy; in the outstanding fighting groups — 10 students of medicine; and active contributors of the War for National Liberation — 47 doctors, 22 pharmacists, 30 medical students and 5 students of pharmacy.